

Orosz István

Buda halála

Apánk könyvtárát szanaljuk. Felszámolást is írhatnék, de a latin eredetű szóban talán a megmentésre utaló jelentésből is lappang valami. Szanalás... szanatórium... szanitéc. *Mens sana in corpore sano*. Van könyv, amelyet a húgom vesz magához, van, amit én, gondolunk az unokáira is, egy-egy kötet kapcsán eszünkbe jutnak ismerősei, lesz, amit Kárpátaljára küldünk, és akad, amit csak kiteszünk a Gazsíról elnevezett könyvtár előtti ládába, viheti, aki akarja.

Kezembe akad egy apró, fekete borítójú könyv. *Buda halála*. A könyvek zömére jól emlékszem, erre nem. A cím alatt a dátum: 1863. *Második kiadás. Budapest, Franklin-Társulat*. Gyorsan rájövünk, az évszám nem lehet a könyv megjelenésének dátuma, hanem a költemény elkészültére vonatkozik. A Budapest név nem is szerepelhetne a dátum mellett, hiszen csak 1873 óta használatos, 1863-ban még a lánykori nevét, a Pest-Budát viselte. 1873 óta létezik a Franklin-Társulat is, legalábbis ekkor vették föl Benjamin Franklin után a *Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt.* elnevezést, eladdig a Landerer és Heckenast nevet használták, amelyet ugyebár a *Talpra magyar* legendás kinyomtatása óta minden elemista ismer.

Arany egyébként a *Buda halála* előtt épp Heckenasttal állt szerződésben, ő nyomta a könyveit, 1864-ben pártolt át Ráth Mórhoz, életének utolsó szakaszában és a halála utáni két évtizedben Ráth adta ki és terjesztette az Aranyokat.

A Ráth örökösöktől 1900-ban szerezte meg a Franklin-Társulat az Aranyművek kiadói jogát, pontosabban Ráth Mór kiadójának bekebelezésével hozzájutott a jogokhoz is. A komplikált történet szerint a *Révay*-kiadó már megegyezett Arany László nejével, a szerzői jogok tulajdonosával, hogy negyedmillió koronáért megveszi az életművet, ekkor azonban Ráth élve egy korábbi, még a költővel kötött szerződésében biztosított elővételi joggal, megtámadta az egyezséget. A támadás mögött valójában már nem az elborult elméjű Ráth, hanem a kiadóját megvásárolni készülő Franklin-Társulat állt, aminek ily módon szinte az ölébe hullt Arany János. Az Arany-kiadások történetét egyébként Bisztray Gyula írta meg, az ő *Az Arany János-kiadások rostája (1883–1958)* című dolgozatában olvassom, hogy „A Franklin-Társulat legtöbb kiadványa, köztük az Arany-kiadások nagy része évszámjelzés nélkül jelent meg. A kiadás évének eltitkolása a Franklin-Társulatnak következetesen alkalmazott üzleti fogása volt, hogy a raktáraiban éveken, évtizedeken át tárolt íveket bármikor olyan kiadványként vethesse piacra, melyről azt hihesse a jámbor olvasó, hogy: »Készült ebben az esztendőben.« Ezzel a kalendáriumok-korabeli trükkel a kiadó mindenestre elérte célját. Sem a közönség, sem a szakkörök nem tudták soha ellenőrizni a matricakiadások számát. Ma, utólag még kevésbé lehet megállapítani, hogy ez s amaz a »kiadás« melyik matricakészlet felhasználásával s mikor készült? Ezért az Arany

János-bibliográfia idevágó fejezete örökre félhomályban marad. Jellemző erre nézve, hogy még Voinovich Géza (a szerzői jogok részese) is csak általánosságban tudta összegezni a Franklin-féle Arany-kiadásokat. "No, mindezt csak azért iktattam ide, hogy megindokoljam, miért nem tudom, mikor jelent meg apu könyvecskéje.

Az azonban tudható, hogy 1914. január 10-én már megvolt. Olyannyira, hogy már el is olvastatott. A 143. lapon, a „Vége” szó után ceruzával jegyezve a következő mondatok olvashatók: „*Deo Gratias! Hála a jó Istennek! Befejeztük 1914. I. 10.-én.*”

Ugyanennek a kéznek – szinte biztos vagyok benne, hogy női kéznek – apró betűs, finom írásával több jegyzet is szerepel a könyvben, magyarázatok (pl. a szövétnék = fáklya), adatok (Aëtiosz: római hadvezér), javítások (pl. a Harmadik ének címe *A tanács visszája*, nem pedig visszálya). A meglehetősen sok javítás miatt igazat kell adni Bisztray Gyulának, aki szerint a Franklin-Társulat Arany-kiadásai, különösen az 1925 előtti kötetek, temérdek panaszra és jogos kifogásokra adnak okot. A ceruzajegyzetek közt elmélyült olvasásra utaló jegyzetek is vannak, az egyik versszak mellett ez áll: „*plasztikus stílus*”:

*Paizsa szék mellé heverőn támasztva,
Bal könyökét annak szélére nyugasztja,
Hajtja halántékát egy ujja hegyére,
Mélyen alácsordul szakálla fehére.*

Valóban az!

Van egy meglepő jegyzet a *Negyedik ének* első versszaka mellett, ami csupán egy dátum: *1914. szeptember 26.* Úgy látszik, a januárra végigolvasott könyvet szeptemberben újra elővették.

*Parancsol a húnok ifiabb királya;
Kard az egész földet véresen bejárja:
Fegyverviselő nép mindenki felüljön,
Buda szállására, hadi szerbe gyüljön.*

A véres kard körbehordozása a hadba hívás jele volt, így történt a tatárjárás és Mohács előtt, és úgy látszik, 1914 szeptemberében a Buda halálát jegyzetelő kéz tulajdonosa hirtelen aktuálisnak érezte Arany verssorait. A rosszul kezdődő háború egyre rosszabb fordulatokat vett. A szerbiai kudarc után az orosz front is összeomlani látszott. 1914. szeptember 17-én kezdődött meg a Monarchia legfontosabb galíciai erődjének, a 130 ezres sereg által védett przemysli erődnek az ostroma. Épp a mi jegyzetünk napján, 26-án zárták végképp körbe az oroszok Przemyslt, és az eseményről szinte minden európai újság tudósított.

A 26. lapon található dátumot jegyző kéz írása ugyan hasonlít az utolsó oldal kissé tán ironikusan is értelmezhető fohász írásmódjához – *Hála a jó Istennek! Befejeztük...* –, de a betűk némileg nagyobbak, és a sor erősen fölfelé tart (az előző jegyzetek mind vízszintesek voltak), ráadásul alá is lett húzva. Más olvasó jegyzete lenne, vagy csak a háború izgalmait tükrözné az írás? Olvasó vagy olvasók? Az a január tizediki jegyzet többes számban íródott: *befejeztük*. Az egységes, nőies íráskép alapján jelent meg egyetlen személy a képzeletemben, de a logika alapján többekről kellene írnom. Közösen, talán hangosan, és felváltva többen olvasták a Buda halálát.

A könyvecske legutolsó oldalán (amelyet a nyomdászok hátsó előzéklapnak hívnak) valaki rövid tartalmi összefoglalókat írt a költemény énekeiről. Pontosabban csak a 7., 8., 9. és a 10. énekről. Mivel egy lap sem hiányzik a könyvből, a többi összefoglaló, ha létezett egyáltalán, bizonyára különálló papírokra volt írva. Nagyobb betűk és szélesebb sorközök, mint az utolsó, a 143. oldalra írt Deo Gratias-szal kezdődő szöveg, de azért nagyon hasonlít az írás, mintha ugyanabban az iskolában tanulták volna.

Vannak a könyvben másfajta sorok is, olyanok, amelyek biztosan más kéztől, vagy inkább kezektől származnak. A kezekhez tartozó név – legalábbis az egyik – tudható, hiszen többször is le lett írva: Grünfeld Miska. Cirill betűkkel így: Гринфельд Миша. Úgy látom, a magyar és az orosz írás különbözik, a cirill betűket író kéz valamivel erősebben nyomta rá a ceruzát a lapokra, a betűképek dőltebbek, díszesebbek, cirkalmasabbak. Könnyű összehasonlítani őket, mert a latin ábécé betűi mellett, amelyet a puhább vonalakat húzó kéz írt, ott sorjáznak rögtön az orosz betűk. A sorrend nyilvánvaló, előbb az írt, aki a magyar ábécét tudta, aztán jött az, aki az orosz. Magyar ábécét mondok, mert noha ékezetes betűk nincsenek a sorban, Sz betű viszont van. Mellette ott a cirill C. Kétszer is leírták az ábécét, előbb írott, aztán nyomtatott nagybetűkkel. Határozott, kissé gyerekes írás mindkettő, nagy, a *Deo Gratias*-nál sokkal nagyobb, de az énekek összefoglalóinál is nagyobb méretű betűk. A költeményt magát nem nagyon bolygatták, a könyv fedelének belső, üres oldalát és az előzéklapokat írták tele. Vélhetően oroszra próbált tanítani valaki egy magyart, vagy magyarra valaki egy orosz. Vajon Grünfeld Miska melyikük lehetett? A nevek sorrendjéből ítélve ő lehetett a magyar.

Talállok egy időpontot: 3/XII 1914, vagyis 1914. december 3. Ha háborús eseményhez akarjuk kapcsolni, előző nap esik el Belgrád, az újságok harmadikán jelentik be. Nézem nagyítóval is a dátumot, azt a ceruzával írt 1914-et 1944-nek is lehet olvasni. Ha így van, akkor már egy következő világháború zajlik, és hamarosan megkezdődik Pest, majd Buda ostromát a szovjet hadsereg. Buda halála! Az interneten egyetlen Grünfeld Miska nevű személyt találok (Grünfeld Mihályt többet is), aki ráadásul épp Nagyszalontán született, akárcsak Arany János. A születési dátum 1899, vagyis ha 1914-ben jegyzetelte tele a Buda halálát, akkor 15 éves volt, ha 1944-ben, akkor 45 éves. A gyerekes írásképhez jobban tudok kapcsolni egy 15 éves fiúcskát, az orosz nyelv tanulása miatt viszont valószínűbbnek tartom, hogy 1944-ben vagyunk. Van néhány szó a név és a dátum fölött, nem tudom kibetűzni, lefotózom, és átküldöm Baka Tündének, aki egyszer már segített, amikor egy Bogdanov-vers fordításába tört bele a bicskám. Jön is a válasz: *Проведил В День Конституции* (= Bejegyezte az Alkotmány Napjára...). Tünde ráadásul azt is tudja, hogy a Szovjetunióban az Alkotmány Napját 1937-től 1977-ig épp december 5-én ünnepelték az 1936. december ötödikén kihirdetett, sztálininak nevezett alkotmány emlékére.

*Egy nap is udvarhoz rendelte a főket,
Aldozni, tanácsba, összehívá őket;
Gazdag aranyhímmel vont falu sátorban
A nagyok, a bölcsek telepedtek sorban.*

Vajon keressük-e a párhuzamot Buda törvénykezése és Sztálin alkotmánya között? Eszébe jutott-e ilyesmi Miskának vagy a társának (társnőjének?), amikor 1944-ben ceruzajegyzeteket írtak a könyvbe? Mert az ugyebár biztosan eldőlt, hogy 1944-ben vagyunk. Sajnos az interneten megtalált születési évszám mellett ott a halál éve is: *Died 1945 in Békéscsaba, Hungary. Cause of death: killed by the Nazis.* Grünfeld Miska minden hozzátartozójának neve mellett ugyanez az évszám és ugyanaz a halálok: 1945, megölték a nácik.

Михаил Гринфельд – begépelem így is, orosz betűkkel az internetes keresőbe, aztán a Facebook ismerőskeresőjébe is. Több egykor élt és ma élő férfi nevét is kidobja a gép, vannak Moszkvában, Szentpéterváron, és vannak Izraelben is. Lehet, hogy mégsem a nácik által meggyilkolt magyar Miska, hanem egy orosz katona lehetett az emberünk? A 2. Ukrán Front 1944. augusztus végén érte el a történelmi Magyarország határát és október elején a csonka országot. A nagy alföldi páncéloscsaták után decemberben már Budapest felé özönlének. Alig hiszem, hogy a szovjet Alkotmány napját munka-, azaz harcszünettel ünnepelték volna. Talán a tisztok? Lehet, hogy Miska egy tiszt volt?

Böngészem tovább a könyvecskét, a cirill betűs jegyzetek közt rálelek egy címre: *Крымская А.С.С.Р. город Симферополь улица Пушкина дом № 4. кв. 3.* Beguglizom, meg is van Szimferopolban a Puskin utca, a Krím-félsziget közepén, nyugatra és délkeletre is nagyjából 30 kilométerre a tengerparttól, bár a háromszintes házról, a négyes számúróól, amit szintén megtalálok, azt hiszem, hogy a második világháború után épülhetett. A cím alatt újra ott a név, immár ötödször, de egyszer sem Mihaiként, hanem most épp a becéző Misa alakban, aztán egy évszám, 1915 és a *Рождение* (= születés) szó. Egyelőre tehát az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy egy huszonkilenc éves szimferopoli zsidó fiatalember, a szovjet hadsereg katonája oroszra tanít valakit, az a valaki pedig magyarra tanítja őt. Tankönyvül, jobb híján, a Buda halálát használják.

Beszkennelem, fölnagyítom a lapokat, közel hozom a képernyőn, hogy egyenként vizsgálhassam meg a betűket. Igen, az egyik az orosz írást gyakorolja, a másik a magyart. Látható, hogy egyikük sem jártas a másik nyelvében. E-mailben elküldöm Tündének a képeket Szegedre, kisvártatva jön is a kimerítő válasz: 1. Az *,r'* betűt nem sikerült leírnia, helyette orosz *,ч'* áll a Grinfeld szóban a lap tetején, és az *,l'* helyett is írott orosz *,л'-t* kanyarít. A lap alján a keretben szintén a grinfeld szó szerepelne, de a *,g'* helyett is *,ч'-t* ír, a magyar *,r'* helyett orosz *,р'-et*, amely azzal azonos hangzású. Az *,f* nem sikerül, az *,e'* kimarad, és megint orosz írott *,л'-et* használ. Úgy tűnik, nem tud magyarul. 2. Az első kép szövegét ismétlő írás nekem ügyetlen másolásnak tűnik. Mintha egy oroszul nem tudótól származna. Például itt a Grinfeld Misa neve után – úgy tippelem – az apai neve van leírva, eléggé keszkekuszán: *,Захарович'*. Ez magyarul: Zakariás fia. Zakariás lehet keresztény (Keresztelő Szent János apja), de lehet zsidó név is Zakariás próféta után. Köszönöm, Tünde! A katonánk neve mostantól legyen Михаил Захарович Гринфельд. Mihail Zaharovics Grinfeld. Talán Grünfeldnek ejtette, vagy magyar partnere annak hallotta, mert latin betűkkel úgy van írva. Összesen hatszor írták be a nevét a Buda halálába, a magyar betűk írójának a neve egyszer sem szerepel.

Találgatni kezdek. 1944 őszén az alföldi páncéloscsaták során 117 360 fő volt a 2. Ukrán Front hivatalos vesztesége. Az állomány 13%-a. Ennyi halotthoz

legalább kétféle sebesültet kell számolni. Az ország tele alkalmi kórházakkal, ahová ápolónők kellene, ha nem jönnek maguktól, viszik őket. Anyám sokszor mesélte, 20 éves volt 45-ben, húgával Szegedről Győrbe menekültek, ott érte utol őket a front, másnap már sebesülteket kötöztek egy iskolából átalakított katonai kórházban. Felnőttként is beleborzongott. Úgy képzelem, hogy a Buda halála fölött is egy sebesült orosz katona és egy ápolóvá épp kinevezett magyar lány dugja össze a fejét. Talán az a kórház is egy iskolában volt, s a könyvtár polcáról sebtében kapták le az első kezük ügyébe kerülő könyvet...

Az első kezük ügyébe kerülő könyv, esetleg tudatos választás volt a *Buda halála*? Jó lenne azt hinni, hogy szándékosan nyúltak az eposzért, ehhez azonban azt kellene feltételeznünk, hogy valami közvetítő nyelv segítségével jól megértették egymást, meg persze azt is, hogy a magyarul tudó ismerte és el tudta magyarázni azt a történelmi üzenetet, ami a világháború idején oly aktuálissá tette Arany művét. A hun birodalom összeomlása a nemzethalál képzetét idézi, ami az eposz írásakor, a szabadságharc leverése után talán nem is jelent meg oly fenyegető vízióként, mint éppen 1944-ben. A hunok és a germán törzsek ellentéte az évszázados magyar–német szembenállást példázza, a végzet két, magát jó szándékúnak mutató német származék, a berni szász tanácsadó Detre és a gót Krimhilda, Etele szépséges, de Szigfrid megbosszulását tervező felesége képében jelenik meg. A németbarátság voltaképp gonosz ármány – vajon kiértette-e a könyvből két olvasónk (egyre inkább ismerősként gondolok rájuk) a világháború utolsó hónapjaiban Arany János üzenetét?

A könyv belső címlapján két pecsét van, az egyik, a kékeslila színű ovális pecsét szerint a könyv valaha az *Angolkisasszonyok budapesti felsőbb leányiskolájának* tulajdona volt. A másik, a pirossal nyomtatott, nagyobb és díszesebb pecsét felirata: *Nagy Ferenc „Órangyal” gyógyszertára, Csépa*. Apám Csépán született, a patikus lánya, Nagy Andrea (Babuci) jó pajtása volt, kapcsolatuk felnőttként is megmaradt, az tehát szinte biztosra vehető, hogy a könyv a patikából került át valahogy apám könyvtárába, ami azt jelenti, hogy a patika polcán már egy telejegyzetelt könyvecske állt. Talállok adatokat a gyógyszerészről is: Nagy Ferenc (1892–?) karakószörcsöki, gyógyszerész oklevelét 1920-ban Budapesten szerezte, 1921-től patikabérlő volt Zalalövőn, 1923-ban vette át Csépán az 1880-ban alapított „Órangyal” gyógyszertárat. Felesége: Lazi és Berniczei Ghillány Piroska, gyermekei: Ferenc és Andrea. Arról persze, hogy a *Buda halálát* hol szerezte, nem szól a fáma, ahogyan arról sem, mi szükség lehetett Arany János költeményére egy alföldi falu patikájában.

Orosz László: *Egy alföldi falu „intelligenciájának” olvasmányai*. A *Válasz* 1948. áprilisi számában jelent meg apánk tanulmánya, a szanálás során elő is kerül a folyóirat összekötött évfolyama. Kétségünk sincs, a címben említett alföldi falu a tiszazugi Csépa, ahová Eötvös-collegistaként hazajárt, s a szociográfiában bemutatott olvasókat, a kisebb-nagyobb könyvtárak tulajdonosait szülei révén gyerekkora óta ismerte. Beleolvasok. „... az irodalom különféle rétegeihez tartozó könyvek nem egyforma úton, s nem is egyforma indítékból kerültek az egyes családok könyvszekrényeibe ... egy fajta irodalmi tudat is tükröződött megszerzésükben: a klasszikusok iránti tisztelet. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách itt talán épp olyan unalmas iskolai emlék, mint városi közönségünk nagy részénél, a szinte áhítatos tisztelet azonban

változatlan irántuk. Ha nem is olvassák őket, büszkék rájuk, s ha könyvek iránt érdeklődünk, feltétlenül ezeket mutatják először...” Ahogy egy magára valamit adó falusi porta nem lehetett meg Arany klasszikus művei nélkül, úgy a patika könyvtára sem, nota bene a patikus aligha tett különbséget saját könyvespolca és a gyógyszer-táré között, boldogan ütötte bele mindegyik keze ügyébe eső kötetbe, pláne a klasszikusokba, a hivalkodó „őrangyalos” stemplit.

Ha nem is tudjuk, hogyan és mikor került Nagy Ferenc csépai gyógyszerész tulajdonába a *Buda halála*, az viszont pontosan tudható, hogy a gyógyszer-tárak államosítására az egész országban egységesen és meglepetésszerűen, egyetlen nap alatt, 1950. július 28-án került sor. Nyilván ekkor, ezen a pénteki délelőttön ment-hette ki az üzletből valaki a könnyen zsebbe rejthető (10×14,4 cm-es) *Buda halálát*, azt gondolván, hogy talán nem okoz felbecsülhetetlen kárt a friss állami tulajdonban. A procedúra egyformán zajlott mindenütt, Csépa sem lehetett kivétel, az üzletben található ingóságokat leltárba vették, lepecsételték, a bejárati ajtó zárját lecserélték, a patikus lakásába nyíló átjárót befalazták. Szívesen képzelem úgy, hogy Babuci születésnap ajándékként adja át Csépára hazalátogató apánknek a megmentett könyvet. (Apu július 13-án volt 25 éves, már gimnáziumi tanár Kecskeméten, ahol eljegyzett menyasszonya van anyánk személyében, de a szünet egy részét még Csépán tölti az édesanyjánál.) Ő, Babuci lett volna az ápolónő a hadikórházban? Ha igen, akkor alighanem a két közeli város, Kunszentmárton vagy Szentés kórházában kellett dolgoznia. Azért választom inkább Szentest, hogy leírhassam, az ottani iskolából átalakított kórházban lábadozott egy ideig Heinrich Böll is.

A másik pecséten feltüntetett Angolkisasszonyok lehettek a könyv első tulajdonosai. Az intézmény mint felsőbb leányiskola 1875-ben kezdte meg működését. Első otthona Pesten a IV. Lipót (1899-től Váci) utcában volt, később a IV. Irányi u. 3. sz. alatti épületbe költözött, a mi könyvünket tehát a Váci vagy az Irányi utcai épület polcáról emelhetette le valaki. Úgy képzelem, hogy az első jegyzetelő még e felső leányiskola tanulója (vagy tanára) lehetett, erre utal a „*Deo Gratias!*” fohász és a többes szám: „*befejeztük*”, és ezt erősíti a pedáns, tartalomjegyzék-szerű összegzés is a könyv végén. A Tanácsköztársaság idején az iskola egyházi jellege megszűnt, az átalakulás során a könyvtárat is „szanálták”, talán akkor, 1919-ben indult el máig tartó vándorútjára a *Buda halála*.

Összefoglalásképp leírom az eddigi állomásokat: 1900 táján megjelenik a Franklin-Társulatnál, 1914 előtt a budapesti Angolkisasszonyok könyvtárába, majd 1919-ben egy alföldi iskolába kerül. 1944-ben az iskolából hadikórház lesz, a könyvet egy ápolónő veszi magához, tőle kerül a csépai Őrangyal patikába. 1950-ben a patika államosításakor menti meg Nagy Andrea, ő ajándékozza Orosz László kecskeméti tanárnak, akinek halála után fia Budakeszire viszi a *Buda halálát*.

P.s.: Egyszer apám, látva, hogy tíz év körüli unokája, Imola (a keresztlányom) elmélyülten olvas valamit, történetesen a Harry Pottert, bosszúsán jegyezte meg: olvasná inkább a *Buda halálát*! Azóta a családban szállóigévé vált a mondás, amely többé-kevésbé minden szituációban jól használható: *Mondd, te mért nem inkább a Buda halálát olvasod?*

(2017. március 2-án, Arany János kétszázadik születésnapján)